

FAGBE- VÆGELSEN OG DE KVINDE- LIGE INDUSTRI- ARBEJDERE

af Marianne Rostgaard

I perioden 1890 til 1914 var kvinders arbejde i fabrikkerne til debat, både i offentligheden, i arbejderbevægelsen som helhed og indenfor fagbevægelsen. Med udgangspunkt i tekstilindustrien i Odense diskuteres en række modsætninger og konflikter mellem mandlige og kvindelige arbejdere i denne periode, som rørte ved så centrale punkter som spørgsmålet om hvem man skulle være solidarisk med, og om kvinder og mænd skulle organiseres sammen eller hver for sig.

Relationerne mellem arbejderbevægelsen og kvinderne tematiseres ofte som konflikten mellem køn og klasse. Hvem skulle kvinderne i arbejderbevægelsen først og fremmest være solidariske med og kæmpe for forbedring af deres vilkår sammen med? Kvindebevægelsen eller arbejderbevægelsen? Køn- og klasseproblematikken er både en samtidig konflikt indenfor især 2. Internationale. Og det er en problematik der siden har været taget op af kvinde- og kønsforskningen, både teoretisk og i empiriske studier. Jeg vil imidlertid ikke tage udgangspunkt i en diskussion af køn- og klasseproblematikken, men i stedet for prøve at vise hvordan køn- og klasseproblematikken udfoldede sig og blev tematiseret i årene omkring århundredskiftet på hvad man kan kalde gulvniveau i fagbevægelsen. Udgangspunktet er et kildemateriale der kan belyse konflikterne i de lokale fagforeninger og på arbejdspladserne, og ikke de mere velformulerede og teoretiske indlæg som kom fra mere centralt hold i arbejderbevægelsen. Jeg vil se på hvordan fagbevægelsen i.f.t. spørgsmålet om kvinders arbejde i fabrikkerne, var med til at forme billedet af kvinder og køn indenfor fagbevægelsen og dermed arbejderbevægelsen. Hverdagen og konflikterne vil jeg dernæst holde op mod hvad man kunne kalde den officielle historie om fagbevægelsen og de kvindelige arbejdere, som bl.a. kommer til udtryk i citatet nedenfor fra 40 års jubilæet i Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense i 1925:

“Talernes Række aabnedes af Afdelingens Formand N. Schelle, der begyndte med at erindre om hvorledes Arbejdsforholdene var den Gang Pionererne begyndte det grundlæggende Arbejde (...). Før arbejdede en Væver 10-12 Timer om Dagen for en saa ussel Løn som 8-10 Kr. Om Ugen, Mulktssystemet florerede paa mange fabrikker, saa Arbejderne ofte maatte gaa Hjem saa godt som uden Løn. Kvinderne, som arbejdede paa Fabrikkerne, kunde i mange Tilfælde slet ikke leve for den Løn de fik. Selv om den Løn vi

nu har, ikke er tilfredsstillende, saa er vi dog ved Hjælp af Organisationen kommen bort fra disse Forhold.”¹

Citatet her er typisk for den officielle opfattelse af både fagbevægelsens virke og kvindernes stilling indenfor arbejderbevægelsen. En (mandlig) væver fik før fagforeningerne startede deres virksomhed en ussel løn, men kvindernes var dog endnu ringere. Siden da er forholdene, takket være organiseringen af arbejderne, blevet forbedret væsentligt. En lidt anden variant af samme historie mindedes ved Horsens afdelingens jubilæum i 1924:

“Det kneb i begyndelsen at blive fortrolige med Nødvendigheden af at arbejde sammen med Kvinderne, men vi lærte snart, at først da vi havde faaet Kvinderne med, blev vi stærke gennem Organisationen. Der er dog langt endnu, forinden vi naar vort Maal, at alle Arbejdere faar den Løn, de kan tilkomme, men Fremad gaar det stadig, om end det Undertiden kan synes at gaa langsomt.”²

Når jeg trækker citatet fra Horsens jubilæet frem, er det fordi det er et af de få der nævner, at det kneb for mændene at finde ud af, at organisere sig sammen med kvinderne. Ellers er det som oftest problemer med at få kvinderne til at organisere sig, der nævnes. Helt så enkel og uproblematisk som fremstillet i det første citat var relationerne mellem fagbevægelsen og de kvindelige arbejdere netop ikke.

Artiklen bygger først og fremmest på min licentiatafhandling *Teknologiudvikling og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien ca. 1830-1915. Hvordan kvinders arbejde blev til kvindearbejde*. Hvor intet andet er nævnt, er det kilden til artiklens oplysninger. Det betyder også at jeg hele vejen igennem vil bruge tekstilindustrien til at eftervise og forklare hvad det var for problemer der var i forholdet mellem fagbevægelsen og kvinderne.

En af grundene til at konflikterne måske kom temmelig tydeligt frem netop indenfor denne branche var, at den fra industriens start som fabriksindustri var et kønsblandet fag.

Derudover var Tekstilarbejderforbundet et af de få industrifag, hvor både faglærte og ufaglærte var organiseret i samme forbund og samme fagforeninger. Det betyder at konflikterne her mellem mænd og kvinder og mellem faglærte og ufaglærte udspiller sig som interne konflikter og ikke konflikter mellem forbund. Måske, fordi der mig bekendt ikke er lavet tilsvarende undersøgelser af andre fag, de samme typer af konflikter vil derfor kunne dukke frem af kildematerialet fra andre forbund, hvis man begynder at lede efter dem.

De kvindelige industriarbejdere

Vi har ikke særligt gode oplysninger på landsplan om hvor mange kvinder der arbejdede i industrien og indenfor hvilke brancher, før de mere regelmæssige industritællinger 1897, 1906 og 1914. I den sammenligning af tallene fra perioden 1897-1914 som blev foretaget i 1914 ligger kvindernes andel af industriens arbejdsstyrke på ca. 20%. Kvindeandelen varierer klart hvis vi ser på de enkelte brancher, der er brancher der stort set ikke beskæftiger kvinder og andre som har en meget høj kvindeandel. Udover at vise at der er brancheforskelle viser tabellen en anden interessant ting, nemlig at kvindernes andel af arbejdsstyrken indenfor de enkelte brancher er relativt stabil. Endelig viser opgørelsen, at gifte kvinder der havde arbejde i industrien udgjorde ca. 26% og enker 8% af de kvindelige industriarbejdere.³

Når der er grund til at gøre opmærksom herpå, er det fordi der i tabelværkets tekstkommentarer gøres opmærksom på, at der dels er tale om en fremgang for kvindearbejdet i industrien i perioden 1897-1914,⁴ dels at der sker en “Fortrængning af Mandsarbejdet og Erstatning med kvindelig Arbejdskraft”⁵ indenfor visse industribrancher, bl.a. beklædnings- og tekstilindustrien. Der er dog også brancher hvor kvindernes andel af arbejdsstyrken var faldende i perioden, eksempelvis på papir- og papfabrikker og på mejerierne, uden at det giver anledning til andet end en registrerende kommentar af de faktuelle forhold. Når statistikerne bekymret taler om

“fortrængning” i de brancher hvor kvindeandelen stiger (meget svagt vil jeg tilføje), skyldes det formentlig at der netop i årene 1897-1914 foregik en debat på mange niveauer i samfundet om kvinders indplacering på arbejdsmarkedet. Udover at give anledning til bekymrede kommentarer i statistiske tabelværker, var spørgsmålet om kvinders arbejde til debat både i offentligheden og rigsdagen. Man kunne ud fra kilderne fristes til at slutte, at det var fordi problemet med kvinders arbejde for alvor dukkede op i denne periode, men det er jeg ikke så sikker på er tilfældet.

Ole Hyldtoft skønner at kvinderne udgjorde ca. 24% af arbejdsstyrken i industrien i København i 1855, mod 33% i 1873 og 39% i 1897. I 1914 var kvindernes andel af arbejdsstyrken i den københavnske industri steget til knap 42%,⁶ d.v.s. en stigning på knap 3% i perioden 1897 til 1914. Hans Chr. Johansen m.fl. angiver kvindernes andel af arbejdsstyrken i Odense i 1872 udgjorde 15,7%, i 1897 17,7% og i 1913 20,3%.⁷

Jeg har selv set på tallene fra tekstilindustrien i Odense, og her viser mine beregninger, at kvindernes andel af arbejdsstyrken i tekstilindustrien er stærkt stigende i perioden 1855 til 1872. I perioden 1872 – 1890 og perioden 1890-1910 er der derimod, relativt set, tale om et fald i kvindernes andel af arbejdsstyrken.⁸ På baggrund af mine detailundersøgelser og Ole Hyldtofts analyse af industrialiseringen i København kan man konkludere, at der ikke er meget der tyder på, at der var tale om en voldsom vækst i kvindernes andel af arbejdsstyrken i perioden 1897-1914, sammenlignet med perioden forud. Faktisk tyder mine tal fra tekstilindustrien i Odense og Ole Hyldtofts opgørelser på, at den voldsomste vækst i andelen af kvinder i industrien fandt sted i hvad vi kan kalde den uregulerede periode, efter den endelige opløsning af laugene og før aftaler mellem fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer begyndte at få indflydelse på reguleringen af arbejdsmarkedet.

De opgørelser vi har, tyder i øvrigt på at en del af væksten i kvindernes andel af arbejdsstyrken fra 1897 til 1914 skyldes at unge

kvinder afløste børn efterhånden som børnearbejdet blev reguleret og forbudt. En del af kvinderne i industrien var unge kvinder i grupperne 14-18 år og 18-22 år.⁹ Følger man udviklingen i ansatte på nogle af tekstilfabrikkerne i Odense kan man helt konkret se, at en del af de arbejdsfunktioner hvor man havde brugt børn blev fyldt ud med unge kvinder efterhånden som børnearbejderne forsvandt.

Det der er pointen her, er imidlertid først og fremmest at vise, at når kvinders arbejde i industrien kom på dagsordenen i perioden 1897 til 1914, så skyldes det ikke at fænomenet var nyt. Ej heller at der skete en voldsom vækst i kvindernes andel af arbejdsstyrken, omend antallet af kvinder ansat i industrien, målt i absolutte tal, selvfølgelig øgedes i denne periode, hvor der alt i alt var tale om en kraftig vækst i industrien. Når spørgsmålet kom på dagsordenen var det fordi kvindearbejdet i industrien bekymrede både de offentlige myndigheder og fagbevægelsen.

Det der bekymrede den borgerlige offentlighed ved kvinders arbejde i fabrikkerne var, hvis vi ser på debatten i forbindelse med fabrikslovgivningen 1899-1901 og 1911-1913, familiens og børnenes, herunder gravide kvinders velfærd. Socialdemokratiet, repræsenteret ved Nina Bang, var ligeledes bekymret for, at kvinders arbejde på fabrikkerne kom i konflikt med deres rolle som mødre. Nina Bang mente, at kvinders ret til arbejde for arbejderklassens kvinder alene betød retten til at lade sig udbytte af kapitalisterne. Arbejderklassens kvinder burde derfor i stedet stå sammen med arbejderklassens mænd, ved at blive hjemme og passe familie og børn, i stedet for at konkurrere med mændene om arbejdet, hvad der alene var til gavn for kapitalen.¹⁰

Nina Bang formulerede her arbejderbevægelsens principielle holdning til spørgsmålet om kvinders lønarbejde. Det var dermed også fagbevægelsens principielle og officielle holdning. En henvisning til, at kvinders arbejde i fabrikkerne først og fremmest var i kapitalens interesser, og at kvinderne burde være solidariske og blive hjemme, løste dog ikke nogen problemer i det daglige, hvor fagbe-

Omkring århundredskiftet bestod 2/3 af arbejdsstyrken i tekstilindustrien af ufaglærte kvinder. Mange unge kvinder kom ind fra landet og fik arbejde på de store bomuldsspindrier i provinsbyerne. "Spinderitøse" her fra Aalborg omkring århundredskiftet. (ABAs billedarkiv)

vægelsen måtte finde ud af at håndtere spørgsmålet om de kvinder der faktisk arbejdede på fabrikkerne.

Indenfor fagbevægelsen blev spørgsmålet om kvinders arbejde i industrien først og fremmest tematiseret som et lønspørgsmål. Hvis vi igen bruger tekstilindustrien som eksempel så havde Tekstilarbejderforbundet (dannet 1885) "lige løn for lige arbejde" som et af sine programpunkter. Sagt på en anden måde, kvinder og mænd var lige og skulle behandles lige. Det ser ikke ud til at dette program punkt nogensinde gav anledning til nogen større debatter. Det der gav anledning til debatter og konflikter i forbundet var derimod spørgsmålet om hvordan dette program punkt skulle omsættes og fremmes i praksis.

Problemetets kerne var, at kvinder som ho-

vedregel fik en lavere løn end mændene (og det gjorde de i øvrigt både før og efter arbejderne blev organiseret). Da fagforeningerne startede med at organisere arbejderne var det et faktum, som man måtte forholde sig til. Det gav anledning til problemer og konflikter i det øjeblik arbejdsgiverne forsøgte at erstatte mandlig arbejdskraft med kvindelig, en mulighed der blev aktualiseret af mekaniseringen bl.a. indenfor tekstilindustrien. Citatet nedenfor fra Textilarbejderforbundets Fagblad nr.7, 1904 illustrerer udmærket hvordan man indenfor forbundet så på problemet med kvinders arbejde i industrien og hvordan kravet om "lige løn for lige arbejde" skulle forstås.

"Hver Gang der forhandles med Fabrikanter om Lønforhold, hævder disse, at det er smuk-

Dansk Textilarbejderforbunds 11.kongres i Odense 1906. Kvinderne var repræsentanter fra København, Odense, Vejle og Helsingør.(ABAs billedarkiv)

ke Lønninger de betaler, og hvis vi hertil vil indvende, at det dog er for lidt for en Mand, der skal forsørge sin Familie, kan man ofte faa dem til at indrømme dette, men samtidigt hævder de, at de selvfølgelig har beregnet lønnen for Kvinder. Det er netop det triste ved Sagen; thi for os bliver Fordringen om lige Løn for Mand og Kvinde da saaledes, at det ikke er Mandsløn, men derimod Kvindeløn, der regnes med. Og der vil gaa Tid, før vi faar en Fabrikant til at indrømme, at en Kvinde behøver det samme for at leve som en Mand.

Men Kvinderne er vanskelige at organisere; deres LigeGYldighed for Fagforeningen er ofte saa stor, at de ligefrem haaner dem, der vil tale dem til Fornuft.

Hvorledes kan det nu være muligt, at det er saaledes? Skulde man ikke tro, at Kvinden havde den samme Interesse i at faa Lønnen

hævet som Manden? Jo, man skulde; men der er adskilligt der tyder paa, at saaledes er Forholdet ikke. Den unge Kvinde tænker ofte mindre paa, hvad hun kan tjene end paa, om hun kan beholde sit Arbejde; at hun derved arbejder paa sine Standsfællers Ødelæggelse, falder hende ikke ind.

Som det gaar med den unge ugifte Kvinde, gaar det ogsaa ofte med den gifte. Det er nemlig ikke altid, at den gifte Kvinde arbejder, fordi hun trænger til at tjene noget; ofte er det saaledes, at der vel kan være trang til at supplere den Løn hendes Mand tjener, men det gælder da ikke altid om først at bringe det mest mulige Hjem, men mere om at tjene noget, som hun selv har fuld Raadighed over, uden at skyldte Manden regnskab derfor.

Det er disse to Slags kvindelige arbejdere, der er saa ulykkebringende for Arbejderne i

Textilindustrien; det er dem, der bærer Skylden for, at vort Fag er sunket saa dybt, og truer med at synke endnu dybere, hver Gang Konjunkturerne bærer en nedadgaaende Periode med sig.”

Det der bliver fremhævet i dette citat er to ofte genkommende temaer: Kvinderne optræder som løntrykkere, og det kan de gøre, fordi de ikke skal forsørge en familie for deres løn, men enten blot holde sig selv med “nålepenge” (datteren) eller supplere mandens indkomst (konen). For det andet, at kvinderne er vanskelige at organisere og ikke har forstået betydningen heraf, de er kort sagt ikke solidariske. Løsningen der fremholdes er lige løn for lige arbejde, forstået på den måde at fagbevægelsen skal kæmpe for at alle får en “Mandsløn” eller sagt på en anden måde, det er forsørgerlønnen der fremholdes som perspektiv. Artiklen fortsætter med at de eneste kvinder der har forstået betydningen af organisation og kampen for bedre løn, er de kvinder der “arbejder for at tjene en Løn, hvoraf hun selv kan leve, og hvoraf i mange Tilfælde flere familiemedlemmer skal leve”. Altså de kvinder som selv var forsørgere. Da det ikke var muligt i praksis at skelne mellem forsørgere og forsørgede blandt kvinderne, når lønnen skulle forhandles, blev det derfor til at mænd pr. definition var forsørgere og skulle have en forsørgerløn eller “Mandsløn”. Implicit siges det også i citatet, at alle andre kvinder end de der er tvunget hertil fordi de skal forsørge en familie, burde undlade at tage arbejde i fabrikkerne. Konerne (og døtrene) burde være solidariske ved, som, Nina Bang formulerede det, at blive hjemme, og dermed være med til at sikre at mændene fik en ordentlig løn at forsørge familien for. Med denne holdning var det måske heller ikke så mærkeligt, hvis kvinderne var svære at organisere, eller at kvinderne i nogen tilfælde valgte at organisere sig i deres egne fagforeninger.

Organiseringen af kvinderne

Der var forskellige måder kvinderne kunne

organisere sig eller blive organiseret på. Kvinder og mænd kunne organisere sig i hver deres fagforening selvom de arbejdede indenfor samme fag. Et eksempel herpå er De kvindelige Herreskrædderes Fagforening. Eller de kunne organisere sig i samme fagforening og her enten i samme afdelinger/klubber eller i selvstændige klubber/afdelinger. De forskellige organisationstyper fortæller i sig selv, at der ikke var enighed om hvordan kvinderne skulle organiseres. Indenfor Tekstilarbejderforbundet blev alle tre former forsøgt.

Textilarbejdernes Fagforening i Odense stiftede i 1885 under navnet Vævernes Fagforening. Samme år dannedes Tekstilarbejderforbundet, sammen med fagforeningen i Horsens stiftet 1884 og fagforeningen i København, stiftet i 1873.¹¹ På det stiftende møde indmeldte 53 mænd og 10 kvinder sig i Vævernes fagforening i Odense.¹² I de første år var det, som navnet siger, først og fremmest en forening for (faglærte) vævere, men der var også andre faglærte grupper med som eksempelvis farvere. Man kan i øvrigt af protokollerne se, at de første år er præget af meget hyppige formandsskift og skift i kredsen af bestyrelsesmedlemmer, samtidigt med at der i protokollen klages over, at de der er aktive i fagforeningsarbejdet bliver fyret og sortlistet af fabrikanterne, og må søge til andre byer, for at få arbejde.

Diskussionen om organiseringen af kvinderne på tekstilfabrikkerne i Odense dukker første gang op i protokollen i 1890. På et medlemsmøde 20. Maj 1890 behandles “en Forspørgsel fra Kvinderne om oprettelse af en Kvindelig Fagforening”.¹³ Forslaget vedtages, efter først at have været behandlet på en ekstraordinær generalforsamling, på et medlemsmøde afholdt november samme år. Der er (desværre) ikke angivet nogen begrundelser for forslaget i protokollens mødereferater. Det eneste vi kan læse os til, er at oprettelsen sker på initiativ fra kvinderne, og så kan vi se, at der er blev inviteret en kvindelig agitator fra København til Odense for at deltage i diskussionen. Formentlig er initiativet en udløber af den kendte strejke på Rubens væveri i Køben-

havn i 1886, der endte med at kvinderne her dannede deres egen Kvindelige Fagforening.

I årene forinden havde der i Vævernes Fagforening i København et par gange været til løb til at danne en afdeling for kvinder. På den måde kunne man få organiseret kvinderne, samtidigt med at det imødekom en modstand blandt de faglærte håndvævere mod at organisere sig sammen med kvinderne¹⁴ I Vævernes Fagforening i København havde, hvad J.J. Møller omtaler som de unge og mere fremsynede mandlige vævere, dog kunnet se, at håndværeriets dage var talte og derfor i 1884 vedtaget, at arbejderne på dampvæverierne, mænd og kvinder, skulle organisere sig i samme fagforening.

Det fremgår som nævnt ikke af mødeprotokollen fra fagforeningen i Odense hvilke overvejelser der lå bag forslaget om dannelse af en kvindelig fagforening. Men som både historien fra København viser, og senere eksempler fra Odense, var der forskellige opfattelser af spørgsmålet. Der var dels nogle grupper af faglærte mænd (vævere) der først og fremmest ville have en fagforening for faglærte (mænd), og så kunne man evt. organisere kvinderne i en forening for sig. Der var også nogle grupper af kvinder, som kvinderne på Rubens, der ville organisere kvinderne for sig, ud fra et perspektiv der inkluderede kampen for kvinders ligeret i fagforeningsarbejdet.¹⁵ Endelig var der grupper, heri inkluderet formanden for Tekstilarbejderforbundet J.J.Møller, og formentlig de fleste, der var aktive i fagforeningsarbejdet, da det var den officielle linje, der mente, at kvinder og mænd skulle organiseres i samme fagforening.

I Odense opgav kvinderne dog tilsyneladende hurtigt at danne deres egen fagforening. Tre måneder efter forslaget var blevet vedtaget, vedtoges det i stedet at udvide antallet af bestyrelsesmedlemmer, herunder at to repræsentanter fremover skulle være kvinder. Samtidigt vedtoges det at kvinder for fremtiden kunne blive stående i den mandlige forening.¹⁶ Det fremgår af protokollen, at der de følgende år var besvær med at få kvinder til at sidde i bestyrelsen. De skiftedes meget hyp-

pigt ud, og på nogle tidspunkter var bestemmelsen ikke opfyldt. Noget kunne således tyde på, at det var svært at få kvinderne til at engagere sig i fagforeningsarbejdet og at det, som det bliver nævnt mange steder, var et problem at få kvinderne til at organisere sig.

Forklaringen herpå er vel den indlysende, at ansvaret for familien i det daglige var kvindernes. Ud fra erindringsmateriale kan man se, at kvinderne stod med alt det praktiske arbejde, mens mændenes rolle i familien (forudsat der var en mand i familien) dels var at deltage i opdragelsen, dels at (bidrage til) forsørge(lsen) af familien.¹⁷ At kvinderne havde hovedansvaret for børnene og husholdningen betød konkret, at et slidsomt stykke arbejde hermed, blev lagt oveni en lang arbejdsdag. Nu var det selvfølgelig ikke alle kvindelige industriarbejdere, der var gifte koner. Men den mest talrige gruppe, de unge kvinder, havde muligvis ikke gennemslagskraften til at være med i fagforeningsbestyrelsen, eller så blot fabriksarbejdet som noget midlertidigt.

En anden og medvirkende forklaring var, at fagforeningerne i hele deres opstart og deres måde at virke på ført og fremmest var de faglærte mænds foreninger. Hvis vi ser på kredsen af bestyrelsesmedlemmer i fagforeningen i Odense, er det typisk mænd fra de gamle laugsfag der sidder i bestyrelsen, det er vævere, dugmagere, farvere. Vi kan også se det på andre måder. Når de mandlige vævere helst ikke så for mange kvinder ved vævene på fabrikerne – jeg vender tilbage hertil i næste afsnit – så handlede det også om de mandlige væveres status og prestige. Det kan illustreres med et citat fra en af Nationalmuseets arbejdererindringer. Beretteren er en udlært håndvæver, der senere blev fabriksarbejder. Tiden der berettes om er engang i 1890erne. Efter at være blevet udlært, blev beretteren fyret, da der ikke var noget arbejde til ham på det håndværeri, hvor han var udlært.

“Da jeg fortalte Mester, at jeg nu havde faaet arbejde hos Bloch & Andresen, blev denne meget vred. Jeg var i de 9 1/2 Aar, jeg havde været hos ham aldrig tidligere blevet skældt

Skrevet af: *P. S. Sørensen*

Priskurant for
Christen Hansen & Co. Odense.

nr.	Varesort.	Skud pr. Løvsone.	Løn pr. 1 Skud	Pris for 1 Skud
1	Løststof 480	40	90.	42.
2	Løststof	40	100	"
3	Kampongklimestof	33 32	90.	"
4	støffarvet Thuchgarvs Cheviot 4 Skud	31 35	80.	"
5	" " under 4 Skud	31 33	80.	"
6	804 805 J.	27 33	80.	"
7	4 1/2 + 5 Skud Tvingegarv	22 25	80.	"
8	3 1/2 - 4 Skud	22 25	85.	"
9	L. Høffestof	52 56	140.	"
10	uf. Kampongcheviot	47 50	98.	4.
11	farvet Kampong	52 56	115.	4.
12	Linn (Kampongsgode)	60.	160	4 1/2
13	Latin	50.	120.	"
14	Esthero-	70.	190.	"
15	4 1/2 Taktst.	80.	190	"
16	Kampong - Pige	78.	175.	"
17	A. E. Duckskin	40.	100	"
18	Løststof fra for støffarvet 4*6 støffet Cheviot 10 Skud omrødet pr. Skud, dog man vil gerne have lov til beholdes over 20% af Vævene.			
19	For over 14 Skud betales 10 Skud mere pr. Skud og pas- se, hurtigvævede Væve (76 Skud) 10 Skud mindre for Kampong og 7 Skud mindre for Thuchgarv.			
20	Anbrænding betales med 5 Skud pr. 100 Tunde for Kæder fra 25 Skud og derover, for hætte Kæder 6 Skud.			
21	Løststof og Tindstø betales med 30 Skud pr. Tunde, Pr. Skud - til 15 Skud betales 10 Skud mindre			

Priskurant fra 1902 fra Munke Mølle i Odense mellem Dansk Textilarbejderforbund og Textilfabrikantforeningen. I Pkt 19 fastlægges at kun 20 % af vævene må betjenes af kvinder til en lavere løn. (ABA, Dansk Textilarbejderforbunds arkiv, ks 253)

ud, men nu skal jeg love for, at jeg fik mig en ordentlig Omgang.

Hvad Mester sagde i sin vrede, husker jeg selvfølgelig ikke altsammen, men jeg kan endnu høre ham sige til slut: "Tror du da virkelig, at jeg har lært dig Haandvæveriet, for at du bagefter skulle tage op paa saadan et Kvindevæveri?"¹⁸

Citatet viser, at konflikten mellem mænd og kvinder også var en konflikt mellem faglærte og ufaglærte. Som beretteren gengiver mesterens vrede ord, går modstillingen også mellem håndvæveriet og et kvindevæveri, d.v.s. fabriksvæverierne, som identificeres med ufaglært arbejde/kvindearbejde.

Som antydnet ovenfor, var tekstilfabrikation herunder vævehåndværket, et fag som blev ændret radikalt med mekaniseringen. En faglært væver (håndvæver) stod som andre faglærte i lære og sluttede læretiden med et svendestykke. Et sådant svendestykke bestod ikke blot i at væve et stykke tøj, men i at tegne (designe) et mønster, beregne gammængder, forberede garnet og sætte væven op, væve og efterbearbejde tøjjet. Konkret kunne et svendestykke eksempelvis bestå i at væve en dug og dækkeservietter i damask med et mønster (blomstererranker eller hvad nu væveren havde fantasi til). Med mekaniseringen blev disse arbejdsprocesser opdelt på en lang række personer, og væveren i et mekanisk væveri (eller dampvæveri som var datidens betegnelse) tog sig kun af at passe væven. Det der egentlig er det krævende arbejde, designe mønstre, beregne gammængder og sætte væven op, var der andre der tog sig af, på samme måde som andre tog sig af efterbehandlingen. Fra at være et fag med læretid og svendestykker blev vævning på maskinvæv til et arbejde som krævede et par ugers oplæring – ofte nøjedes fabrikanterne med en oplæringstid på kun 14 dage¹⁹

Jeg vil give et sidste eksempel på konflikterne mellem mænd og kvinder i tekstilfabrikkerne i 1890'erne. Det stammer igen fra mødeprotokollen for Textilarbejdernes Fagforening i Odense. På et medlemsmøde d. 8.2.1898 var

der som pkt 3 på dagsordenen sat "Forholdene paa Munke Mølle". Munke Mølle var et klædevæveri, Odenses næststørste, med godt 120 ansatte (ca. 85 mænd og 35 kvinder incl. gruppen af unge piger/drenge mellem 14 og 18 år).²⁰ Man kan se af referatet, at bølgerne har gået højt. Indimellem har referenten knapt kunnet nå at skrive sætningerne færdige, og det kan være svært at finde ud af præcis hvem der siger hvad udfra referatet, som starter:

"Næstformanden forklarede de daarlige Forhold der fandtes dernede det var nærmest den kvindelige Arbejdskraft der fremkaldte de daarlige Forhold. Neumann havde sagt til Mester Duus at J.Jørgensen og H.P.Nielsen havde sagt til Neumann og Kone at de skulde blive smidt ud, disse Udtalelser er usandfærdige, skal vi arbejde for Fagforeningen saa kan det ikke hjælpe at forskellige Medlemmer bober ind og fortæller Sludder(...)."

Herefter fortsætter protokollen med at gengive en række beskyldninger som forskellige medlemmer gensidigt retter mod hinanden. Det, der ser ud til at være sagens kerne, er en diskussion om hvor vidt kvinder, især de gifte koner, skal have lov til at arbejde på fabrikken. Herunder om det var konernes mænd, der havde fået dem ansat, eller det var fabrikanten der havde beordret mændene til at tage deres koner med. En af mændene (Christiansen) tog således sin kone i forsvar:

"Min kone har arbejdet i 17 Aar, hun har ikke bedt om Arbejde men er bleven forlangt af Fabrikanten, men dem i den underste Afdeling har rottet sig sammen for at faa min Kone smidt ud og han gik i det hele ind paa en nærmere Omtale af sin Sag. Hun er bleven hundset i at komme ind i Fagforeningen; thi jeg er villig til at betale hvad det koster, men det er en lumpen Behandlingsmaade jeg har været udsat for at Dhrr Wiils."

Svaret herpå blev en ny række af beskyldninger fra flere navngivne såvelsom unavngivne medlemmer:

“Er det Meningen at vi skal have Fabrikken fyldt med Kvinder, for 3 Aar siden tilbød Christiansens Kone at arbejde billigere end de andre. H.P.Nielsen fandt det lumpen at Christiansen vilde tage sin Kone ind paa Fabrikken, da Christiansen selv har været en Modstander af Kvindearbejdet. H.P.Nielsen imødegik Udtalelserne om sammenslutningen” (formentlig at kvinderne var bleven hundset til at komme i fagforeningen. MR).

Formanden forsøgte flere gange at berolige de ophidsede gemytter, men måtte slutte med at konkludere at “Diskussionen har ikke ført til noget om Forholdene paa Munke Mølle, men er meget uheldig for sammenholdet”.

Det er sjældent man finder et så udførligt referat fra en diskussion på et medlemsmøde i en lokal fagforening. Men diskussionen er formentlig illustrativ for de konflikter mellem mænd og kvinder og mellem mænd, som kvinders arbejde på fabrikkerne gav anledning til. Hvad kvinderne mente ved vi ikke. Der er ikke refereret udtalelser fra en eneste kvinde, det er for alle de navngivne koners vedkommende deres mænd der forsvarer dem, eller taler på deres vegne. Når jeg ikke tror det er en helt speciel diskussion, men snarere det at den er blevet refereret så detaljeret der er det særlige, hænger det sammen med at der findes en mængde andre eksempler på at kvinder blev beskyldt for at være vanskelige at organisere, for at være løntrykkere og for at tage arbejdet fra mændene. For så vidt er indholdet af diskussionen langt hen ad vejen det samme som i de ovenfor anførte citat fra Textilarbejderforbundets Fagblad. I mødereferatet er det blot blevet konkret, det er navngivne personer og konkrete eksempler vi hører om.

Det fremgår af mødereferatet at mændene var uenige om kvinder, og især gifte koner, burde arbejde på fabrikken eller ej. Det fremgår også, at der var uenighed om hvornår man var med i en fagforening – det fremgår at nogen af mændene opfattede deres kontingent som et “familiekontingent” d.v.s. når de havde betalt, havde de også betalt for konen.

Formentlig foranlediget af det bevægede

men resultatløse møde d. 8.februar, besluttede dugmagerne (d.v.s. de mandlige faglærte vævere) på Munke Mølle at lave deres egen klub. Forslaget motiveredes med, at dugmagerne mente deres interesser blev dårligt varetaget af den, i følge deres mening, af bomuldsværerne dominerede fagforening. Som forklaring skal her kort indskydes, at bomuldsværerierne blev mekaniseret før klædeværerierne (som vævede af uld), og at der som følge heraf på et tidligere tidspunkt arbejdede langt flere kvinder som vævere på bomuldsværerierne. Formanden for Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense forsøgte at nedlægge forbud mod at dugmagerne dannede deres egen klub. Dugmagerne erklærede herefter, at hvis de ikke måtte danne deres egen klub, ville de melde sig ud af fagforeningen og danne deres egen. Diskussionen afsluttedes uden nogen afstemninger og uden konklusion på den ekstraordinære generalforsamling 25.3.1898. Herefter dannede dugmagerne deres egen klub.

De konflikter som eksisterede i 1880erne og 90erne, og som vi her har set glimt af, havde deres baggrund i de meget forskellige livsvilkår for mænd og kvinder og de forskellige ændringer som industrialiseringen gav i deres vilkår. Konflikterne afspejledes i organiseringen, hvor både kvinderne, som i eksemplet fra Rubens, og de faglærte mænd, brød ud af Tekstilarbejderforbundet, og forsøgte at danne deres egne foreninger eller klubber. Tekstilarbejderforbundets holdning var, som også formanden for tekstilarbejderne i Odense giver udtryk for, at kvinder og mænd, faglærte og ufaglærte, burde stå sammen i kampen mod fabriksherrerne, og at det kun var herigennem, man kunne sikre en rimelig løn til alle grupper. Hermed er vi tilbage ved det centrale konfliktpunkt, lønnen.

Institutionalisering af en kønsarbejdsdeling gennem overenskomstsyste

På generalforsamlingen d. 2.6.1898, hvor der drøftedes krav til den nye priskurant (overens-

komst), meldte dugmagerne ud med to krav: At lærlinge på klædefabrikkerne skulle stå i lære i to år, og at kvinder ikke måtte arbejde ved vævene på Munke Mølle.²¹ Bag fremsættelsen af kravene ligger i begge tilfælde en fagstolthed og et forsøg på at forsvare dugmageriet som at faglært håndværk. Kravet om at kvinder ikke måtte arbejde ved vævene på Munke Mølle vedtages efter diskussion på generalforsamlingen 2. juni, med 3 stemmers majoritet. Sammen med kravet om to års læretid, kom forbuddet mod kvinders arbejde ved vævene faktisk ind i priskuranten for Munke Mølle fra oktober 1898. Dog var kravet om at kvinder ikke måtte arbejde ved vævene blevet modificeret til at højst 20% af vævene måtte betjenes af kvinder.²²

Jeg har taget episoden med her, fordi den giver et eksempel på en af de måder den generelle modvilje mod kvinders arbejde i fabrikkerne kunne omsættes til handling – gennem bestemmelser i overenskomsten. Selvom der også kan gives andre eksempler på at krav om forbud mod kvinders arbejde blev drøftet, blev forbud eller begrænsninger i kvinders arbejde i tekstilfabrikkerne ikke den måde som konflikterne mellem mænd og kvinder om hvem der måtte arbejde hvor (og til hvilken løn) generelt blev løst. Som jeg vil argumentere for i det følgende, blev løsningen i stedet institutionalisering af en kønsarbejdsdeling, der sikrede, at visse arbejdsområder blev forbeholdt mænd, og andre arbejdsområder blev til kvindeområder.

Fra 1890erne og frem til overenskomsten i 1911, udviklede lønforhandlingerne indenfor tekstilområdet sig fra at være et rent lokalt anliggende (priskuranter i 1890erne omfattede kun en enkelt fabrik), til at omfatte en række fælles bestemmelser. Indenfor tekstilfaget udnyttede man, på samme måde som indenfor andre brancher, i 1890erne omgangsskruen. Og på samme måde som indenfor andre brancher førte arbejdernes spillen fabrikkerne ud mod hinanden, til at de som modtræk dannede en arbejdsgiverforening. Tekstilfabrikantforeningen oprettedes i 1895 på initiativ af to fabrikker, i Odense, Chr. Mogensen og Harry

Dessau, som i øvrigt lå i skarp konkurrence om både kunder og de bedste arbejdere, og fik Chr. Mogensen som sin første formand.²³

I 1898 kom det for første gang til en mere omfattende kollektiv lønkamp indenfor tekstilindustrien. Tekstilarbejderforbundet stillede krav om en mere ensartet aflønning på fabrikkerne i København og, som følge heraf, krav om store lønforhøjelser på fabrikkerne i København. Modsat mange andre industrier var det indenfor tekstilindustrien provinsens arbejdere, der var bedst lønnet, specielt hvis man ser på væverne. Det hang sammen med, at væverne i provinsen fortrinsvis var mænd, mens flertallet af væverne i København var kvinder.

Fabrikantforeningen ville også gerne have en mere ensartet aflønning. Hovedformålet med fabrikantforeningen var i følge Chr. Mogensen, at få indgået kollektive overenskomster der sikrede at fabrikkerne ikke blev presset til lønforhøjelser, og at lønningerne var ens for sammenligneligt arbejde, for ikke, på grund af lønforskelle, at blive udsat for uretmæssig konkurrence fra andre fabrikker. Fabrikantforeningen ville dog (selvfølgelig) ikke gå ind på forbundets krav om at forhøje lønningerne i København, men holdt på at en mere ensartet aflønning måtte indebære at København og provinsen skulle forhandles under et – og at en mere ensartet aflønning også måtte indebære at lønningerne i provinsen skulle sænkes. I et langt og indviklet forhandlingsforløb, som endte med et resultat, der er blevet kaldt tekstilindustriens septemberforlig, endte overenskomstforhandlingerne i 1898 med at time-, uge- og akkordlønninger (som hidtil) blev overladt til de lokale forhandlinger, men de enkelte priskuranter skulle som noget nyt godkendes i både forbund og fabrikantforening.²⁴

Spørgsmålet om en mere ensartet aflønning var et centralt spørgsmål ved de følgende overenskomstforhandlinger. Som en del af denne bevægelse for “en mere ensartet aflønning”, der blev stillet som et krav fra både forbund og fabrikantforening, kan man, hvis man går ind i de korrespondancesager, hvor de lo-

kale fagforeninger enten drøfter en sag om aflønning, eller skal have godkendt lokale akkorder, følge mekanismerne i løndannelsen. Man kan også se, at der herigennem blev lagt et niveau for kvinders (og mænds) løn.

Jeg skal give to eksempler. Det første angår betalingen for at væve livfoer hos Harry Dessau & Co. i forbindelse med forhandlingen af overenskomsten i 1898. I et brev til forbundsformand J.J.Møller redegør Harry Dessau for sagen:

“Aangaaende Livfoer forlanges der i førnævnte Lønforslag til Textilarbejdere, side 8, som høieste Pris at forhandle paa 2 Kr. 50 Øre pr. 100 Alen for den Kvalitet der kommer vor nærmest, altsaa den pris, som vi nu ere indgaaede paa at betale trods det, at der paa andre Fabrikker som vi concurrere stærkt med, betales 1 kr. mindre. Vi anførte at paa vore ældste og daarligste væve, nr.25 og 26, har en væverske i Ugen d. 30.September afleveret 6 stk = 17 Kr. 10 Øre, og da der i Forslag til Løntarif for Textilarbejdere paa side 10 forlanges til at forhandle paa til Kvinder som passe Maskine 15 Kr., og til Kvinder ved Daglønssarbejde 12 Kr. Om Ugen, formene vi, at naar en Væverske, der vil passe sine Ting ved det Arbeide, som Fagforeningen her holder for det daarligste, kan tjene som ovennævnt, maa det kaldes ganske respectabelt, i det der jo ogsaa maa tages i Betragtning, at Livfoer er en Artikel der sælges for 18-19 Øre til Kjøbmændene.”²⁵

Det Harry Dessau her argumenterer for, er at der er et vist niveau for kvindelønninger – og at pågældende væverskes løn skal sammenlignes med de lønninger der betales til andre kvinder, og ikke med lønninger der ellers gives til vævere.

Det andet eksempel stammer igen fra Munke Mølle, og redegørelsen for sagen findes i et brev fra fagforeningen i Odense til forbundet:

“Der var paa Munke Mølle opstaaet et Tvistsspørgsmaal forrige Fredag havde en af Nubberne tjent 19 Kr. og 65 Øre. Fabrikanten fandt at dette var for meget for en Kvinde. Og

af den Grund vilde han reducere Lønnen på flere netop særlig gangbare Varer.”

4 noppersker (eller nubbere som de kaldes i brevet fra Odense afdelingen) havde i protest mod denne lønreduktion nedlagt arbejdet. Fagforeningen havde derefter fået dem til at gå i arbejde igen, med løfte om, at der skulle udarbejdes en priskurant for nopning (hvad der åbenbart ikke havde været tidligere). Fabrikant Krüger havde udarbejdet et forslag, og havde i følge Odense afdelingen truet fagforeningen med, at gik de ikke ind på hans forslag, ville han trække en række andre løfter tilbage. Et løfte om at give arbejdsmændene mere i løn og et løfte om at give 3 kvinder 1 kr. mere om ugen i løn.²⁶

Der er to ting der her er interessante. Dels kan man igen se, at der argumenteres med at der er et passende lønniveau for kvinder, dels at fabrikanten her spiller ufaglærte (jeg går ud fra at de kvinder der er blevet lovet 1 kr. mere om ugen er kvinder på fast dagløn, d.v.s. ufaglærte) ud mod en gruppe af kvinder som, omend de ikke er faglærte, dog må kaldes tillærte.

Der fandtes altså hvad man kunne kalde et niveau for “en respectabel kvindeløn”, som fagforeningsfolkene åbenbart heller ikke opponerer imod. Det der ligger bag er, som omtalt ovenfor, at en “mandsløn” er en forsørgerløn, det er en kvindeløn ikke. Da det er almindelig praksis i disse forhandlinger omkring lønnen, at henvise til aflønningen på andre fabrikker, betød det, kombineret med bestræbelserne på at få en mere ensartet aflønning, at kvindernes lønninger generelt nærmede sig samme niveau på landsplan, og at løn og køn gensidigt blev defineret ved hinanden.

Kønsarbejdsdelingen indenfor tekstilindustrien

Jeg vil i det følgende prøve at vise mekanikken i og argumenterne bag institutionaliseringen af en kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i perioden fra 1890erne og frem til 1914. Udgangspunktet var lønnen, og det der skete var,

Virksomhed		1872	1890	1910
Brodtrüchs	M	10		
bomuldsvæveri	K	10 (50%)	ophørt	ophørt
	B			
Bierfreunds	M	22	21	73
Dampvæveri	K	71 (76%)	36 (63%)	36 (33%)
(Harry Dessau)	B	8	4	0
Chr. Mogensens	M	ikke	70	87
Dampvæveri	K	eksisterende	55 (44%)	50 (36%)
	B		2	0
Odense	M	ikke	ikke	57
Hvidevarefabrik	K	eksisterende	eksisterende	37 (39%)
	B			0
P.L.Brandts	M	13		
Klædefabrik	K	7 (35%)	ophørt	ophørt
	B	1		
M.K.Brandts	M	31	119	156
Klædefabrik	K	9 (22,5%)	32 (21%)	72 (31%)
	B	13	31	37
Munke Mølle	M	ikke	40	71
Klædefabrik	K	eksisterende	15 (27%)	31 (30%)
(Gustav Krüger)	B		0	-
Søndergades	M	ikke	14	17
Dampvæveri	K	eksisterende	10 (42%)	9 (35%)
	B		0	2

Tabel 1: Antal mænd, kvinder og børn ansat på de odenseanske tekstilfabrikker 1872 – 1910. Kvinders andel af voksne arbejdere (mænd og kvinder) i %. De fire første virksomheder er bomuldsvæverier, de fire sidste er klædefabrikker. Kun de større tekstilfabrikker er medregnet i denne tabel. Kilde: Marianne Rostgård, op.cit. bilag A.

at områder der almideligvis var lavt lønnede enten var eller blev rene kvindeområder, eller at de arbejdsfunktioner som blev varetaget af kvinder, fik en aflønning svarende hertil. Det betyder ikke, at der ikke var en kønsarbejdsdeling før 1890. Det var der. Men, som allerede nævnt, varierede den fra region til region

og fra fabrik til fabrik. Når jeg derfor hævder, at der ikke findes en institutionaliseret kønsarbejdsdeling før 1890, så er det fordi det først er i perioden herefter, at ikke bare løn og køn, men løn, køn og arbejdsområde kædes sammen i et sammenhængende system, en institutionaliseret kønsarbejdsdeling.

Jeg skal i det følgende underbygge denne hypotese, ved at se på forskydninger mellem mænds og kvinders andel af arbejdsstyrken på de enkelte fabrikker og ved at gå lidt nærmere ind på den konkrete kønsarbejdsdeling, hvem der lavede hvad. Her er det desværre sådan, at det kun er de virksomheder som har efterladt sig et godt virksomhedsarkiv som giver mulighed for at se mere detaljeret på hvem der lavede hvad. For de øvrige virksomheder må vi nøjes med de forskellige tællinger og indberetninger i form af fabriksinspektionens protokoller m.v.

Tabel 1 (se side 48) viser at kvindernes andel af arbejdsstyrken på de enkelte virksomheder bliver mere ens i perioden 1890 til 1910. Hvor der endnu i 1890 er store forskelle (fra en kvindeandel på 21% til en kvindeandel på 63% som de to yderpunkter), varierer kvindeandelen i 1910 fra 30 til 39%. Man kan også af tabellen se, at kvindeandelen generelt stiger på klædefabrikkerne, hvor den før havde været lav, mens den falder på bomulds væverierne.

Udover en horisontal arbejdsdeling etableredes der også efterhånden en klarere og mere hierarkisk, vertikal, arbejdsdeling i tekstilfabrikkerne i perioden 1890-1910/14, som har relation til den tekniske udvikling. Den tekniske udvikling i denne periode kan kort beskrives på den måde at flere og flere arbejdsprocesser mekaniseredes og at maskinerne efterhånden blev indrettet på en måde som overflødiggjorde visse arbejdsprocesser. Eksempelvis blev kædeskæremaskiner indrettet på en sådan måde, at det ikke længere var nødvendigt med en mellempoces hvor garnet fra spinderiet spolede over på bobiner og således at processerne med sletning og bomning blev indbygget i de nye mekaniske kædeskæremaskiner.²⁷ Herved sparede en række hjælpeprocesser i form af spolearbejde (typisk børne- eller kvindearbejde) og processerne med sletning og bomning (arbejds mænd).

Maskinvævene gennemgik også forskellige ændringer eller forbedringer. Samtidigt ændredes arbejdsorganisationen, så en væver/væverske efterhånden skulle passe flere og

flere væve (det såkaldte flervævesystem). For at kunne passe flere og flere væve, udvikledes også en ny arbejdsorganisation omkring vævemaskinerne, hvor spolepiger (typisk børn/unge kvinder mellem 14 og 18 år) hjalp med at hente/bringe de fulde og tomme spoler (som væveren indtil automatvævene kom selv indsatte i skytten) og pudserne hjalp til med at rengøre og klargøre væve. Pudserne var også typisk kvinder. Endelig var der gruppen af forrettere, som tog sig af det mest kvalificerede arbejde. Forretternes arbejde var at indstille vævene og kontrolere at kæden var sat ordentligt op – hvilket var afgørende for det vævedes kvalitet. Derudover tog forretterne sig af at foretage småreparationer på vævene. Forretterne var altid mænd. Endelig fandtes der gruppen af andrejere. Den er interessant, fordi den fortrinsvis bestod af kvinder, og fordi andrejere laver næsten det samme som forrettere, men til en lavere løn.²⁸ Hvis man ser på tekstilfaget, så er det karakteristisk at arbejdsfunktionerne i perioden efter århundredeskiftet, efterhånden opdeles i en lang række grupper, alle med deres særlige betegnelse.²⁹ Det er dels udtryk for den hierarkiske arbejdsdeling som udvikles, med opdeling i hjælpefunktioner (børn/unge kvinder), faglærte/tillærte (bl.a. vævere) og faglærte/mellemteknikere og arbejdsledere. Derudover er det et udtryk for en meget specialiseret horisontal arbejdsdeling.

Ændringerne i arbejdsdelingen kan, hvis vi ser på hvad mænd og kvinder lavede, beskrives på den måde, at der sker en tilpasning mellem løn, køn og arbejdsfunktioner. Når der opstod eller skete ændringer i en arbejdsfunktion, som var en hjælpefunktion, og derfor traditionelt lavtlønnet, kom unge piger/kvinder ind (spolepigerne som eksempel). Var det et område der traditionelt var et rent kvindeområde (som nopning), skete der en tilpasning af lønnen, i nedadgående retning, så kvinderne fik “en respectabel løn for kvinder”. Endelig var der de centrale arbejdsområder som eksempelvis vævning, hvor en del af væverens arbejde blev opdelt i en række særskilte arbejdsfunktioner. De mindst kvalifikations-

En arbejderfamilie fra Næstved fotograferet i 1913. Manden blev betragtet som forsørger og kvinden som den forsørgede. En rollefordeling der ikke svarede til virkeligheden, men som fik afgørende indflydelse på løndannelsen for de to køn. (ABAs billedarkiv)

krævende og lavt lønnede blev generelt til kvindearbejdsområder (pudsere som eksempel) og de mest kvalifikationskrævende og højt lønnede blev generelt set mandearbejdsområder. Eksemplet med andrejerne viser dog, at det ikke er hele historien. Når kvinder i tekstilindustrien varetog arbejdsfunktioner, som lå meget tæt op af nogle af de mest betrodde og højt lønnede mandearbejdsområder, blev samme eller næsten identiske arbejdsfunktioner (andrejning) udskilt som et område for sig i overenskomsterne. Hermed kunne kvinder ansættes til en lavere løn end den mænd fik for næsten identisk arbejde.

En ting står dog fast. Kvindearbejde var generelt lavere lønnet end mænds arbejde, selv om ikke alle kvinder var lige lavt lønnede. Kønsarbejdsdelingen tjente til at reservere denne lavere løn "kvindeløn" til særlige arbejdsområder "kvindearbejde". Lønforskelle-

ne havde ikke decideret noget at gøre med forskellen faglærte-ufaglærte, selvom den selvfølgelig også handlede om faglært/tillært arbejde og ufaglært arbejde. Men mandlige ufaglærte tjente altid mere end ufaglærte kvinder (der betales mere for kvalifikationen fysisk styrke end for kvalifikationen fingerfærdighed), og mandlige faglærte/tillærte tjente altid mere end faglærte/tillærte kvinder. Det princip som endeligt blev knæsat i perioden frem til ca. 1914 var, at lønnen følger kønnet. Ved derudover at knytte køn til bestemte arbejdsfunktioner sikrede de mandlige arbejdere sig mod at kvinderne optrådte som løntrykkere på mændenes områder. Kønsarbejdsdelingen kom på denne måde til at tjene som en effektiv barriere til at holde kvinder ude fra en række (bedre lønnede) arbejdsområder.

Når spørgsmålet om kvalifikationer, og dermed om forklaringen på at kvinder fik en la-

vere løn ganske simpelt var at det arbejde de udførte krævede færre kvalifikationer, er vanskeligt at få greb om, er det fordi det er så tæt vævet sammen med spørgsmålet om arbejdsstatus. Et arbejdes status er et spørgsmål om, hvilken betydning et arbejde tillægges socialt og kulturelt, mens kvalifikationer, ideelt set, er et spørgsmål om hvad der rent objektivt kræves for at udføre et stykke arbejde, d.v.s. det er en målbar størrelse. I praksis har spørgsmålet om kvalifikationer, og dermed hvem der skal og kan lave hvad, været genstand for konstante forhandlinger og konflikter. W. Lazonick har i sine studier af den engelske tekstilindustri tidlige historie argumenteret for, at spørgsmålet om kvalifikationer var snævert forbundet med de enkelte arbejdergruppers kamp for at opretholde et arbejdes status, og dermed også et vist lønniveau. Philips og Taylor fjøede siden et feministisk perspektiv til diskussionen ved at komme med en række eksempler på, at også køn spillede en rolle for, om et job blev anset for at være mere eller mindre kvalifikationskrævende.³⁰

Det var en almindelig antagelse i tiden omkring århundredeskiftet, som fagbevægelsen på det punkt også var et produkt af, at mænd socialt og kulturelt var mere betydningsfulde end kvinder. Mænd havde nogle bestemte funktioner at udfylde i samfundet og kvinder nogle andre. Konkret udmøntet i begrebet om mænd som forsørgere, kvinder som forsørgede. Samtidigt kæmpede mændene konkret, også gennem fagbevægelsen, for at opretholde deres status både som faglærte, med særlige kvalifikationer, og som forsørgere, klarest demonstreret i sagen om "Forholdene på Munke Mølle". Disse bagvedliggende kulturelle og sociale normer er for mig at se forklaringen på at mænd – indiskutabelt – skulle have en højere løn end kvinder, og at vi derfor endte med at få etableret og institutionaliseret en kønsarbejdsdeling, hvor høj løn, kvalifikationskrævende arbejde og mænd blev modstillet lav løn, mindre kvalificeret arbejde og kvinder. Samtidigt betød det en delvis "løsning" på problemet med kvinder som løntrykkere.

Konstruktion af historien

Jeg indledte med at bringe to citater fra 40 års jubilæet i Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense og Horsens. Jeg vil her til slut vende tilbage til disse to citater, for at diskutere hvad det er for en forståelse af udviklingen, som formidles med denne konstruktion af historien. Det er, som altid, bestemte ting der vælges ud og gøres til historien. Begge jubilæumstaler er bygget op over en "før og efter" skabelon. Før og efter organisationen. Begge nævner udbygningen af kvinderne, og at kvinderne var svære at organisere og optrådte som løntrykkere. Det er historien set ud fra organisationsperspektivet, hvor organisationen bliver løsningen. At der stadig er problemer, og at kvinderne stadig har en lavere løn, skal også løses ved hjælp af organisationen.

Det der glemmes, er hele historien bag, hvorfor der var forskelle mellem kvinder og mænd. Vi kan sige, at fabrikanterne udnyttede forskellene mellem kvinder(s løn) og mænd(s løn). Eller man kan, som det gøres i jubilæumstalerne og mange andre steder indenfor genren, sige, at fabrikanterne udbyttede kvinderne. Det er faktisk to forskellige ting. I det første tilfælde sættes der spørgsmålstejn ved om lønforskellene nu er rimelige, og om det er klogt at opretholde dem. I det andet tilfælde bliver spørgsmålet til et problem ved og for kvinderne.

Det glemmes også, at konflikterne havde deres rod i, at kvinder faktisk ikke blev anset for at være ligeværdige, og at det var en del af baggrunden for accepten af uligelønnen og dermed institutionaliseringen af kønsarbejdsdelingen gennem opbygningen af løn- og overenskomstsystemet. I jubilæumshistorieskrivningen bliver det til, at kvinderne lod sig udnytte (fordi de var uvidende, dårligere organiseret o.s.v.) d.v.s. det bliver igen kvinderne der var problemet og ikke relationerne mellem kønnene. Da ideologien og den officielle holdning er, at mænd og kvinder er lige, bliver det umuligt at se konflikterne som en åben konflikt mellem kønnene, som stadigt eksisterer på det tidspunkt jubilæet blev holdt. Det bliver reduceret til et

problem som eksisterede i gamle dage, før organisationen.

Når det er værd at genfortælle historien om de konflikter, der lå bag den opfattelse, som blev den officielle, at kvinderne lod sig udnytte af kapitalen, at de var svære at organisere og optrådte som løntrykkere, men heldigvis er forholdene nu blevet forbedret for både mænd og kvinder, fordi vi er blevet organiserede, skyldes det to ting. For det første, at den kønsarbejdsdeling som også fagbevægelsen var med til at institutionalisere, har været med til at påvirke billedet af kvinders arbejde som ukvalificeret arbejde, og derfor, og i lyset heraf, ikke ganske uretmæssigt lavere lønnet. For det andet, at det måske ikke var så sært, hvis kvinderne havde et lidt tvetydigt forhold til organisationen, og også derfor kunne være sværere at organisere. Dermed ikke sagt, at ikke også kvinderne havde og har grund til at organisere sig i fagbevægelsen, sammen med mændene, men at den solidaritet, som blandt andre Tekstilarbejderforbundet appellerede til, ikke var en solidaritet med kvindernes ret til som individer at blive behandlet og aflønnet på lige fod med mændene, men en solidaritet med arbejderklassens og familiens fælles interesser i at mændene fik en ordentlig løn at forsørge familien for.

Noter

1. Afdelingen i Odense fejrer 40-Aars Jubilæum, *Textilarbejderen* 28. årg. Nr.3, marts 1925.
2. Festsstale ved Horsens afdelingens 40 års jubilæum af forbundssekretær Johs. Christensen, København. *Textilarbejderen* 27. Årg. Nr.10, okt. 1924.
3. *Statistisk Tabelværk V A, nr.12* s. 102* ff
4. Fra 20,8% i 1897 til 23,0% i 1906 og 24,3% i 1914. *Statistisk Tabelværk*, op.cit. s. 106*
5. *Statistisk Tabelværk*, loc.cit.
6. Ole Hyldtoft, *Københavns industrialisering 1840-1914*, Systime 1984, s. 122, 254 og 387.
7. Hans Chr. Johansen m.fl. *Fabrik og bolig. Det industrielle miljø i Odense 1840-1940*, Odense Universitetsforlag, 1983.
8. Tal fra Erhvervstællingen 1855, Erhvervstællingen 1872/73 og fabriksinspektionens protokoller fra årene 1890-1915. Tallene for udviklingen fra 1855 til 1872 er usikre på den måde at de stammer fra meget få virksomheder, hvorfor ændringer i antal mandlige og kvindelige arbejdere på en enkelt virksomhed eller grundlæggelsen af en ny virksomhed kommer til at give nogle voldsomme udsving.
9. *Statistisk Tabelværk*, op.cit. s.108*
10. Anna-Birte Ravn, "Lagging far Behind All Civilized Nations". The Debate over Protective Labor Legislation for Women in Denmark, 1899-1913, in: Ulla Wikander et. al. *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*, University of Illinois Press, 1995.
11. J.J.Møller, *Tekstilindustriens Udvikling i Danmark gennem Aarhundreder samt Dansk Tekstilarbejderforbunds Historie fra Forbundets Stiftelse til 1918*, København 1924.
12. Se Regnskabsbog for Vævernes Fagforening i Odense (opbevares hos Textilarbejdernes Fagforening i Odense), liste over indbetalte kontingenter. I Jakob Christensen, *1885-1985 Textilarbejdernes Fagforening, Odense* er de 10 kvinder tilsyneladende blevet glemt. Her står der blot at 53 af deltagerne i den stiftende generalforsamling indmeldte sig i foreningen.
13. Mødeprotokol 1885-1900 for Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense (opbevares hos Textilarbejdernes Fagforening i Odense).
14. J.J.Møller, op.cit. s.112.
15. I et indlæg i Social-Demokraten 6.7.1886, skrev kvinderne på Rubens: "Kvinder! Vi har aabnet Kampen for Kvindens ret til at være medbestemmende om sin Stilling, sin Løn og at vurdere sin Arbejdskraft i lighed med Mandens; vi maa ikke vige tilbage, før Sejren er vunden". Her citeret efter Kay-Herman Brase m.fl. *Arbejdskamp og organisering. Træk af den danske arbejderbevægelses faglige kamp og organisering 1871-1899. Smeden, snedkeren, tekstilarbejderen og arbejdsmændene, samt den centrale arbejderbevægelse*. Speciale, Historisk Institut, Århus Universitet 1979, s.446.
16. Mødeprotokol 1885-1900 for Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense. Referater fra medlemsmøde 21.1.1891 og bestyrelsesmøde 27.2.1891.
17. se Else Flarup Knudsen og Ruth Nissen, *Arbejderkvinder og -familier i København i slutningen af 1800-tallet – set på baggrund af arbejderklassens disciplinering til lønarbejderlivet og konkretiseret ud fra barndomserindringer*. Speciale, Historisk Institut, Århus Universitet 1980.
18. Nationalmuseets Arbejdererindringer lb.nr. 1535. Fhv. væver Thorvald Jørgensen. Bloch & Andresen var et stort bomuldsvæveri i Fredericia.
19. Marianne Rostgård, *Teknologiudvikling og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830-1915 Hvordan kvinders arbejde blev til kvindearbejde*. PhD afhandling. Institut for Samfundsudvikling

- og Planlægning, Aalborg Universitetscenter, 1991.
20. Marianne Rostgård, op.cit. bilag A. Tallene stammer fra fabriksinspektionens protokoller 1895.
21. Mødeprotokol 1885-1900 for Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense.
22. "Kvinder faa for stykfarvet 4 & 6 skaffet Cheviot 10 øre mindre pr. Snit, dog maa til denne lavere Løn ikke beskæftiges over 20% af Vævene". Priskurant for Gustav Krüger & Co (det officielle navn på Munkø Mølle Klædefabrik), 1898. Dansk Tekstilarbejderforbunds Arkiv, pakke 253.
23. L. Brahe Christensen, *Textilfabrikantforeningens Historie i de første 50 Aar*. København (tekstilfabrikantforeningen), 1945 s. 21 f.
24. L. Brahe Christensen, op.cit. s. 60-64.
25. Dansk Tekstilarbejderforbund, Korrespondancesager, Odense afd. I, 1893-1911, læg 8 (ABA).
26. Dansk Tekstilarbejderforbund, Korrespondancesager ovf. anf., læg 36.
27. Marianne Rostgård op.cit s.131 ff
28. Marianne Rostgård, op.cit. s. 152-155. Da jeg i forbindelse med udarbejdelsen af min Phd afhandling var på besøg i pensionistklubben i tekstilarbejdernes fagforening i Aalborg, for at få dem til at hjælpe mig med at finde ud af de mange betegnelser for grupper af arbejdere på tekstilfabrikkerne, som "andrejere", "pudsere", "bagpiger" o.s.v. fik jeg den forklaring på en andrejer at "det er det samme som en forretter, men når det laves af kvinder". Jeg tror det gælder, når vi taler om at indstille vævene og kontrollere at kæden er sat rigtigt op, men jeg er usikker på, om andrejerne også foretog reparationer af vævene. Medlemmerne af pensionistklubben forklarede også, at når det var forrettere og ikke maskinarbejdere der foretog justeringer/småreparationer på vævene, så var det fordi maskinarbejderne var for lidt inde i hvordan en væv fungerede, eller som en sagde om maskinarbejderne, de kom jo bare med en hammer og slog på maskinen, og det er en væv en alt for fintfølende maskine til at kunne klare.
29. Se Oversigt over Løn og Fortjeneste for mandlige og kvindelige Arbejdere paa Tekstilfabrikerne i København og Provindsen 1906-07. J.H.Rubens arkiv, Erhvervsarkivet. Oversigten er formentlig udarbejdet af tekstilfabrikantforeningen som baggrundsmateriale i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i 1907. Det er en uhyre detaljeret oversigt, hvor alle faggrupper og deres løn er opregnet for hver enkelt tekstilfabrik.
30. William Lazonick, Industrial relations and technical change: The case of the self-acting mule. *Cambridge Journal of Economics*, 3, 1979, s.231-162 og Anne Philips og Barbara Taylor, Sex and Skill: Notes towards a feminist Economics. *Feminist Review*, 6,1980, s.79-89.

Abstract

Rostgård, Marianne: The trade union movement and female industrial workers, *Arbejderhistorie* 4/1997, p. 36-53.

In the years approx. 1890-1914, a period when the trade union movement was firmly established and the collective bargaining system was formed, women's work was a point of conflict. The reason was the lower wage level of women which was seen within the trade union movement as a threat towards the male workers' status and efforts to raise wages.

With the textile industry as a point of departure the article shows how the conflicts between men and women were played out in the local branch of a trade union, the Textile Workers' Union in Odense. The main thesis of the article is that through the collective bargaining system the union movement contributed to the establishment of a sexual division of labour in the textile industry - where wages, sex and type of work were inter-connected. The Textile Workers' Union was in principle in favour of equal pay but at the same time claimed that this meant 'a man's wage', or a wage that could support a family. Therefore efforts went into restricting the spread of female work through a linking of sex with type of work as a partial protection against what was called female sweatshop wages. As a consequence female industrial workers and women's work were identified with low pay and unqualified/unskilled work, an identification that has continued to plague the perception of female labour in industry to this day.

Marianne Rostgård, cand.mag (historie og dansk), Phd., lektor i teknologihistorie, AUC
 Institut for Samfundsudvikling og Planlægning,
 Aalborg Universitet
 Fibigerstræde 13, 9220 Aalborg Ø.
 Tlf: 9635 8330